

В памет на Щастливеца

150 години от рождението на Алеко Константинов

„Аз ще пиша, каквото ми диктува съвестта.“

Алеко Константинов

Това заявява най-доблестният рицар на нова България – Щастливеца, Алеко Константинов. Аристократ по рождение, възпитание и образование, по морал и душевност, той подчинява живота и творчеството си на „девиза“: „Свобода, честност, любов“. Оттук започва „неговият донкихотовски поход срещу несправедливостите и мерзостите на нашия обществен живот.“

Изключително активен и действен, той е жрец на истината – с висок интелект, голяма ерудиция, много познание, аналитичен ум – разкрепостен и извисен над съвременното и битието.

Усещането за избраност идва не само от дълбините на неговия творчески дух. Роден на 1 януари 1863 година в Свищов, още от ранно детство той се отличава от другите. Това „хубаво, русокосо, винаги спретнато, „европейски“ облечено момченце“ е обучавано въщи – един свят на „сигурност, доволство и достолепие“, от известните учители Емануил Васкидович и Янко Мустаков. Завършил Априловската гимназия

в Габрово, Алеко заминава да учи в Русия, където следва право в Новоросийския университет в Одеса (1881–1885). Завърнал се от Русия, Алеко Константинов познава ежедневието на недоимък, притеснения и грижи – идват неблагоприятния, болестите и смъртта на най-близките. В продължение на 5 години той загубва родителите си и трите си сестри. Въпреки всичко у него укрепва духът на артиста, обичаш свободата и презиращ дребните сметки. Като юрист той остава чист и неподкупен и проявява своята

висока нравственост и принципност – не защитава дела, ако не е убеден, че са справедливи; не взема хонорари от бедните. Съдия в Софийския окръжен съд, прокурор, Алеко е уволняван два пъти, защото става неудобен за силните на деня. До края на живота си той е адвокат на свободна практика в София. Основоположник на българския туризъм, Алеко първи организира екскурзии из родните планини. Посещава Всемирното изложение в Париж, в Прага и Колумбовото изложение в Чикаго (1893). Обществени му ангажименти са многобройни и разностранни. През 1894 год. се провеждат избори за народни представители. Алеко Константинов е кандидат за народен представител в Свищов, но не бива избран. Потресен е от механизмите на нечестните избори. От възмущението му се ражда фейлетонистът Алеко. Когато най-делекатните струни от изтънчения му дух се обтягат под натиска на изродените идеали и опорочената действителност, той търси и намира изход в сатирата. Превръ-

ща се в „будната съвест на своето време“ и смело критикува и изобличава „всичко и всички“ в „търгашеска“ България.

Умело дистанцирайки се от заобикалящата го действителност, Алеко отразява спецификата и контрастите в нравствения лик на българското общество от 90-те години на XIX век. Фейлетоните му са отклик на злободневни проблеми – корупцията в политическия живот и в печата, незачитане правата на народа, изборите като насилие и терор, критика на Фердинанд и правителството му. Свеж хумор и остра сатира се преплитат в произведенията на Алеко Константинов. А всичко, до което се докосва перото му, е пречупено през поглед, насочен към бъдещето. Ето защо творчеството на писателя съхранява своята актуалност през годините и въздейства на читателя силно и всепоглъщащо. А личността му става толкова популярна и близка за всеки българин, че хората започват да го назовават с малкото му име – Алеко.

Изтъкани от омайна поезия, смях, скръб, хумор, ирония, сарказъм, фейлетоните на Алеко Константинов разкриват и гражданската позиция на автора, ценностните му критерии, представата му за добро и правилно. От тях говори възмутената съвест на демократа и хуманиста. В тях се проявяват изключителната смелост, честност и принципност на писателя.

Още в първия си фейлетон „По изборите в Свищов“ Алеко като кандидат народен представител описва изпитания върху себе си политически произвол и беззаконие; гасенето на свещите при преброяване на бюлетините – „Угасете свещите“; грубата сила жандарми и корумпираната българска армия – „Смирно! Рота-а пли!“, а пародията на избирателния закон разкрива в „Избирателен закон“.

Надсмивайки се над пороците на съвременното си, Алеко обвинява опонентите си в липса на идеали. Фейлетонът „Страст“ звучи като лична изповед. В него публицистът изгражда и морален, и творчески портрет на Щастливеца. Но в центъра на изображението е самият разказвач, носител на нравствените добродетели, щастливият човек Алеко. Чувството за нравствено превъзходство, за чиста съвест и изпълнен граждански дълг го издига над пороците на времето. Той с гордост говори за щастие да бъдеш честен човек, а не богат подлец.

„Че съм щастливец, това го знае цяла България, но това, което никой не знае, то е, че днес нямах четиридесет и пет стотинки да си купя тютюн... Вървя из улиците и погледът ми разсеяно се мятат от фигура на фигура и всяка фигура още повече укрепя съзнанието ми, че аз съм щастливец... и като сравнявам с тези нещастници моето положение, аз отново давам подкрепа на убеждението си, че съм щастливец...“

Тук има и болка, и горчива самоирония, но и тиха гордост на морално извисен духовен аристократ, който заради радостите на духа се е отказал доброволно от веригите на материалния просперитет и властта. Щастливеца, този вечен безсребърник и „крugлий сирота“ е светла и трагична личност, недосегаема за пошлостта на обкръжаващия го свят. Той утвърждава собствена нравствена мярка за достойно гражданско поведение, за вътрешна свобода и за необвързаност на личността към едно антихуманно общество.

Алеко не скрива ненавистта си към Фердинанд, на когото посвещава фейлетоните си „Що значи народът ликува“, „Херострат II“, „Миш-маш“. Царската особа – със своята надменност, властническа безцеремонност и антидемократизъм става благодатен обект на сатиричното вдъхновение на писателя демократ. Безпощаден е той, изразявайки общата неприязън към монархическата институция и монарха. В „Миш-маш“, с присъщата си безразсъдна смелост, прямота, находчивост и острота на перото, Алеко започва отдалече – от блестящия тенекиен

„дворец“ в Ючбунар – символ на фалша и евтиното лустро на света на Батенберг и Фердинанд, минава през „чаршията“, мимоходом споменава за шегите на еснафите и най-неочаквано завършва фейлетона, почти директно, наричайки Фердинанд „ябанджийско псе“. С образа на „тенекето“ Алеко изобличава целия продажен и измамно лъскав свят на чуждата власт и родното безвластие. „Вържи го ябанджията, па да издюка цяла България с един глас, та като прескочи границата, тенекето тъй да се тресне о пограничния камък, щото цял Балкан да загърми“. Безспорен връх във фейлетонното му творчество е „Разни хора, разни идеали“, където изгражда различни социалнопсихологически характери. Персонажите са олицетворение на злото. Чрез речта си те разкриват своето светоусещане, своята житейска философия и очертават контурите на новото време. Изконни нравствени стойности като род и родина са разколебани и преосмислени; колективната идентичност е разрушена, а героите нагло спекулират с общото, родно българско пространство.

Образа на „кариериста-мижигурка“ – раболепния помощник-регистратор – Алеко изгражда чрез един изключително цветист и жив монолог. Невероятно е колко находчив може да бъде човек в стремежа си да се изкачи едно стъпало по-високо в йерархията на дребните хора: „Подлец ли? Архиподлец ти ставам аз тебе, брайно, ама где оня късмет!“ Малките хора имат малки „идеали“.

Във втората част на творбата Алеко разобличава политическата партизанщина и чрез въпроса за амнистията поставя и проблема за човешкия морал и за държавността.

В трета част един архиподлец се е изтегнал край огъня, унесен в мечти да пипне „келепира“ на солунската митница, а простичката философия на чичото еснафин от четвъртия фейлетон „свий си опашката, па си налягай парцалите“ говори за липсата на идеали в нравствено обеднялото общество.

Талантът на хумориста и психолога проличава и в незабравимата Алекова книга „Бай Ганьо“ – невероятни разкази за един съвременен

българин, в която той създава образ на герой, оспорван и до днес, но превърнал се в нарицателно име за различни проявления на човешкия и националния характер, на българските народопсихология и мантилитет.

„Помогнаха на Бай Ганя да смъкне от плещите си агарянския ямурлук, наметна си той една белгийска мантия – и всички рекоха, че Бай Ганьо е вече цял европеец.“

Бай Ганьо тръгва да „покорява“ Европа. И когато той – човек ограничен, малограмотен, без каквито и да е хигиенни и културни навици, се сблъсква с европейската цивилизация, става смешен и жалък. Простацината му, духовната му примитивност, пословичното му скъперничество се проявяват във всеки миг от пребиваването в Европа. Бай Ганьо не обича да плаща – особено на чужденците. Към тях той е недоброжелателен и злъчен – „Просяци!“ – отсича нашенецът за заможните европейци. Те малко ли ни скубят! На тогоз крайцер, на оногоз крайцер – няма изкарване!“; ненавижда тяхната любезност – за него те са „мазни“, смята европейската вежливост, учтивост, деликатност за „лигавене“. Той не желае да усвои чуждата култура, да се научи на нещо, да съзре „лицето“ на Европа. „Какво ще й гледам на Виената, град като град: хора, къщи, салтанати...“; „Колко съм ги гледал аз такива картини и портрети!“

И когато съвсем чистосърдечно се гордее, че е българин и крещи в банята: „Булгар! Булга-а-р!“, а изумените немци го смятат за луд, и когато напомня при влизането в Сърбия за Сливница, и когато най-нахално се самопоканва в дома на Иречек, и когато по думите на Алеко „угощава всички с чист патриотизъм, този „балкански герой“ не само излага себе си, но и позори нацията.

Човек на делото, деен, настъпателен, прагматичен, целта му е сметката и изгодата, той никога не бездейства, винаги гони практическия ефект. В „На гости у Иречек“ споделя „съкровената си надеждица“ – „я депутат да ме изберат, я кмет. Келепир има в тия работи... Хората пари натрупаха...“ Смешен, жалък, подиграван, осмиван в Европа, но преизпълнен със самочувствие, бай Ганьо се връща

в България. Тук, на родна територия, добрал се до властта, той е гъвкав, изобретателен, издържлив, обигран, утвърждава се като политик, водач, управник. Той прави „свободни“ избори, използва озверели банди от декласирани елементи, въоръжени със саби и ножове, за да бъде избран. Издава вестник, за да „цапа“ противниците си. Ходи в двореца, за да яде и пие до пръсване и да търси контакти. Извратена демокрация, поругани идеали, насилие, тероризъм – това са резултатите от присъствието на псевдоевропейеца на българската политическа сцена. „Европейци сме ний, ама все не сме дотам!“ – ще изрече с горчива ирония Алеко и ще остави открит за поколенията актуалния и днес проблем за приобщаването ни към европейското семейство. Роден и възпитан в епоха на големи, широко скроени хора, Алеко не би могъл да „вирее“ в продажната следосвобожденска България без едно колоритно общество – приятелския кръг „Весела България“, където грозотата и пошлостта на деня се превръщат в остроумни и забавни истории. А „чистият въздух“ диша с пълни гърди сред девствената красота на природата. Тя го пречиства, дава му нови жизнени сили и нови надежди, тя е „коректив“ на изроденото общество и той настойчиво призовава тълпите да го последват и да се запознаят отблизо с „българската Швейцария“, с Ждрелото или изгрева на Черни връх... Природата е оно ва земно чудо, в което пътешественикът е готов да се потопи без резерви, без гнетящото го чувство, че великолепието на материалното се изкупува с духовна нищета. Алеко Константинов непосредствено и искрено изразява благоговението си пред неръкотворната поезия, възплетена в естеството: „Българино, пожелай ми живот и здраве, за да имам възможност да вдигна завесата, която разделя градския живот от омайните прелести на нашата дивна природа... („Какво? Швейцария ли?“) И с пътеписите, и с настойчивите си призови действително печели много съмишленици. На 27 август 1895 година по инициатива на Щастливеца 300 ентузиазирани любители на българската природа се изкачват

до Черни връх във Витоша и така се поставя началото на туристическото движение в България. Най-щастлив е Алеко, когато пътува. Посетил вече всемирното изложение в Париж и Прага, през юли 1893 година той се отправя с двама свои приятели за Америка. Пътеписът „До Чикаго и назад“ отразява впечатленията на Алеко от Новия свят. Пътуващият човек, който тръгва да опознае света, се опитва да комуникира с другите, да се докосне до културната им самобитност, да оцени по достойнство предимствата и недостатъците на „другия“ свят. Америка е точното отражение на динамичния живот на индустриално-техническата цивилизация. Той вижда двете страни на прогреса. Бизнесът е убил чувството, хората са отчуждени един от друг. Авторът с тревога поставя въпроса за човека и автоматизираното общество; сравнява американските граждани с чаркове на една машина и утвърждава идеята за бездуховността на тези хора, като възкликва: „У-у! Студено!“ Безрезервното си възхищение и благоговение по време на своето американско пътешествие Щастливеца отдава само на великолепното чудо на природата – Ниагарския водопад. „Ниагара е приказка, която може да се разказва дори след края на света, защото изглежда е започнала от преди сътворението“, казва Йордан Йовков. Тази приказка е сбъднатият блян на Алеко. Това е неговата среща с покоряващата красота на могъщия и величествен Ниагарски водопад. Никое човешко изкуство не би могло да пресъздаде съвършенството на природата, защото тя е най-изкусният ваятел на красота. Авторът рисува словесно една внушителна картина, в която с експресивна сила се разкрива истинска феерия от форми. „Долу-ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потърсва цялата околност...“ Невъобразимото чудо, което се открива пред погледа на пътешественика, се отразява в изражението на другите туристи: „Като че не пред творението божие, а пред самия Бог бяха изправени!“ В допира с природата, опиянен от нейната непосредствена красота, Алеко разкрива и второто си Аз – на

Паметникът на лобното място на Алеко Константинов

духовен аристократ, копнеещ по съвършена хармония и чистота в света, у човека и в човешките взаимоотношения. Но вместо да изобличи, да изкорени байганьовщината, вместо да изгребе „гнусната пяна“, изплувала на повърхността на живота“ с перото си, Алеко успява само да я размъти ...и получава куршум в сърцето. По някаква жестока ирония на съдбата, на 11(24) май 1897 година, на най-светлия български празник – деня на славянските първоучители св. св. Кирил и Методий, Щастливеца пътува с файтон заедно със своя съпартиец Михаил Такев от Пещера за Пазарджик. Наемни убийци стрелят от засада, като целта им е Такев, но пада убит Алеко. „На 11 май 1897 година в. „Знаме“ вместо обещания от Алеко пътепис „До Пещера и назад“ публикува съобщение за убийството на писателя. Няма го вече Щастливеца. Насмешливата му усмивка не стряска людетe с покварени души и потни ръце, стиснали здраво пълните кесии. Хиляди ще тръгнат с чувство за вина и гняв след ковчега на този, който, сякаш усещайки приближаващите сенки на злото, призова любимата си България да го закриля, за да й служи“. „Силният“ герой на новото време отнема живота на Щастливеца. И се увенчава с най-позорното за всички времена прозвище – убиец на собствената си съвест.

Снежана Таскова